

ВЕРМЕНИЧ

Ярослава Володимирівна — член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України

РОЗВИТОК БЕЗПЕКОВИХ СТУДІЙ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПОДОЛАННЯ КРИЗОВОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні учасники Загальних зборів Національної академії наук України!

Трагічні потрясіння сьогодення, пов'язані з російсько-українською війною, гостро ставлять питання щодо можливостей та шляхів подолання кризового стану українського соціуму, побудови у суспільній свідомості «моста над прірвою», відновлення соціально-психологічної гармонії життя. Відповіді на них потрібно шукати якомога швидше, адже сучасні війни несуть із собою зміну онтологічного контексту буття, провокують екзистенційні порушення, заперечують національні цінності, руйнують ідентичності. Запропонована соціологами для характеристики сучасного стану України категорія «кризове суспільство» є досить тривожним симптомом та свідченням того, що розгортання руйнівних процесів у соціумі спостерігається у великому масштабі. Людина втрачає ціннісно-моральні опори, а соціум — цементуючу основу. «Ціна повернення» до стабільного життя безпосередньо залежить від того, наскільки швидко буде «розміновано» суспільну свідомість щодо вирішення проблеми національної безпеки, каталізатором якої має стати захищеність життєво важливих інтересів людини. У важких умовах сьогодення сил владі й соціуму має надавати усвідомлення простої істини: дорогу, хоч яка вона складна, подолає лише той, хто йде. Йде з відкритими очима і з чітким розумінням мети.

Нова соціальна реальність потребує відповідних інноваційних підходів до осмислення безпекових викликів на регіональному та глобальному рівнях. Одним із найбільш затребуваних соціологічних напрямів стає соціологія безпеки, орієнтована на дослідження стану і динаміки безпеки людини, держави і суспільства. Вивчаючи безпеку як суспільне явище, вона фокусує увагу на аналізі змін масштабів потенційних чи реальних ризи-

ків, репрезентації можливостей їх мінімізації та виробленні безпекових стратегій. Саме концептуальні підходи соціології безпеки здатні допомогти з'ясувати, чи мав рацію Ульріх Бек, який вважав сучасний світ глобальним «суспільством ризику», в якому минуле втрачає здатність визначати теперішнє, а на його місце висувається майбутнє як конструкт та фікція.

Мілітарна соціотрансформаційна динаміка зумовлює необхідність тотального перегляду теоретичних засад безпекової політики. Проте виникають закономірні питання: в яких контекстах і ракурсах повинне відбуватися це переосмислення, які концепції мають братися за основу теоретичного моделювання безпекової стратегії, чи є дієвим фактор суспільства у формуванні безпекового простору?

Очевидно, що для пошуку відповідей соціогуманітаріям доведеться істотно змінювати дослідницькі стратегії безпекової аналітики та виводити їх на рівень формулювання принципів класифікації безпекових систем. За таких умов соціогуманітаристика не зможе абстрагуватися від міждисциплінарного дослідження просторового нарративу, проблем геополітичної регіоналізації та соціокультурної рубіжності, аналізу сучасних глобально-регіональних дискурсів у контексті удосконалення державної політики згуртованості та регіонального розвитку.

Дієюю концептуальною моделлю, здатною синтезувати напрацювання різних галузей наукового знання в осмисленні регіональної специфіки та генеруванні пояснювальних схем взаємодії просторових і безпекових факторів, може виявитися регіоналістика. Її науковий потенціал спрямований на аналіз тенденцій регіоналізації, закономірностей просторової динаміки соціальних, економічних і політичних явищ, репрезентацію «культурних кодів» регіональних просторів як змістових орієнтирів суб'єктивної реальності, здатних впливати на мотивації та стереотипи соціуму. Не менш важливим напрямом регіоналістики є формування критеріїв оцінки ефективності наявних регіональних моделей та прогнозування стратегій майбутнього територіального та безпе-

кового розвитку. Її аналітико-прогностичні ресурси використовують як концептуальний орієнтир для осмислення минулих і вибудови сучасних просторово-безпекових траєкторій соціотрансформаційної динаміки.

Зрозуміло, що першочерговими пріоритетами безпекової політики для України є відновлення територіальної цілісності, реінтеграція окупованих територій та відродження економічного потенціалу регіонів. Їх реалізація вимагає консолідованих зусиль управлінських структур та наукових інституцій з вироблення алгоритмів безпекових парадигм в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Не підлягає сумніву і те, що гуманітарна стратегія політики національної безпеки має бути спрямована на врахування присутності в українському просторі регіонально-історичної специфіки, варіативних територіальних ідентичностей, соціокультурних розмежувань та конфліктів інтересів. При цьому важливо не лише виробляти прийнятні компроміси, а й наполегливо вводити їх у загальний простір суспільних дискурсів, робити основою діалогічної взаємодії на різних рівнях. Без продукування за активної участі соціогуманітаріїв оптимальних загальнонаціональних принципів цілепокладання будь-яка економічна, а тим більше політична стратегія повоєнного відновлення країни не здійсненна.

Тісне поєднання проблем простору з проблемами безпеки впливає з істотного урізноманітнення форматів просторової експансії та гібридних воєн. Осмислення загроз, пов'язаних із геополітичними викликами, розроблення стратегій підвищення стійкості українського суспільства, формування нових спроможностей, базованих на європейських цінностях та інтегрованих з системами глобальної безпекової аналітики, потребують концептуалізації та інституалізації українських безпекових студій. Акценти в таких міждисциплінарних дослідженнях, що активно розвиваються у світовому науковому просторі, фокусуються навколо соціальних та науково-освітніх маркерів безпеки, тенденцій посилення ролі державних кордонів, проблем пограниччя, формування

феномену «прикордонної індустрії». Введений нещодавно в обіг термін «кордон безпеки» свідчить про усвідомлення важливості врахування просторового фактора у формуванні концептуальних засад безпекової політики.

Все це зумовлює актуалізацію стратегічних нарративів, пов'язаних із безпекою, кордонами, пограниччям, територіальністю, процесами глобальної та геополітичної регіоналізації, як осьових контентних елементів інформаційної політики. Сила стратегічних нарративів полягає в їхньому мобілізаційному функціоналі, навіть за відсутності матеріальних та військових ресурсів, адже ефективний стратегічний нарратив — це вдалий спосіб для слабого гравця отримати конкурентну перевагу над сильним. Тому від науковців вимагається розроблення стандартів безпекових комунікацій та концептуальних моделей стратегічних дискурсів на національному та регіональному рівнях, їх адаптація до потреб локальних суб'єктів. Прогнозування майбутнього безпекового середовища України має ґрунтуватися на багатоконпонентних принципах, але обов'язково враховувати наявність регіональних смислових та інтерпретаційних контекстів, а також комунікаційно-інформаційних «зсувів», які виникають унаслідок переміщення значної кількості населення.

Незважаючи на те, що осмислення безпекових питань в Україні стає смисложиттєвою домінантою, предметне поле українських безпекових студій поки що вималюється нечітко. В загальноконцептуальному вимірі вони орієнтовані на вивчення політики національної безпеки та сталого розвитку, регіональних конфліктів, кордонних та інтеграційних стратегій. Очевидно, що найтісніша кореляція подібних досліджень відбувається саме з регіональними студіями, в яких проблеми територій розглядають у безпековому контексті. Нині, коли західний і східний вектори розвитку України стали не просто полем дискусій, а й ареною збройних протистоянь, на регіональні дослідження покладаються особливі завдання: як у сфері діагностики й аналітики, так і в пошуку шляхів виходу із кризи.

Можливість моделювання повоєнного просторового розвитку України з «чистого аркуша» — це, без перебільшення, виклик науковій соціогуманітарній спільноті, яка має підтвердити свою здатність оперувати сучасними категоріями регіональної компаративістики, створювати контекстуальне підґрунтя для ефективного регулювання регіональних відносин, пропонувати стратегії структурно-функціонального балансу в глобально-регіональних реаліях. У когнітивному просторі філософії світової політики поряд з формуванням оновленої цивілізаційної парадигми глобального розвитку вималюються нові моделі регіональних кластерних підходів, спрямованих на створення інноваційних вимірів просторових та безпекових дискурсів. Кластеризація репрезентується у конкурентоспроможній формі синергетичної дії, яка концентрує в єдиному інформаційному просторі різноманітні стратегії досягнення поставлених цілей. З огляду на те, що кластерний підхід найбільш точно відповідає сучасним потребам, забезпечує швидкодійний механізм осмислення соціальної дійсності, відповідний аналіз регіональних та безпекових проблем стає пріоритетним дослідницьким інструментарієм. Саме в науковому просторі регіоналістики можна з'ясувати витоки ідентифікаційної й ментальної специфіки регіонів, сформувати уявлення про співвідношення в кожному регіональному соціумі амбівалентних тенденцій, кризових явищ, конфліктогенних та загрозливих ситуацій.

Кардинальне переосмислення місця й ролі просторових і безпекових чинників зумовило безліч новацій, орієнтованих на акцентування синергетичного ефекту регіональних та безпекових студій. Просторова аналітика стає нині їх пріоритетною сферою, адже майже всі прикордонні конфлікти, регіональні суспільні кризи та ризикогенні явища розглядають у контексті захисту національної безпеки. Нове трактування отримують проблеми зміцнення національної стійкості в умовах невизначеності безпекового середовища, ефективного реагування на виклики, адаптації до непередбачуваних змін. Проблеми забезпечення ре-

гіональної стійкості досліджують у контексті формування розгалужених систем оцінювання ризиків на рівні регіональних мереж та розроблення реєстрів можливих і реальних загроз. Відбувається активний процес запозичення психологічних у своїй основі фрактальних підходів, які аналізують потенціал впливів різних цивілізаційних домінант чи гостро конкуруючих центрів у регіональному розвитку.

Сучасні реалії російсько-української війни диктують необхідність переміщення акцентів у безпековій аналітиці від мезорівня до мікрорівня. Спрогнозований політологами «поворот від універсальності до локальності» швидко матеріалізується як наслідок бурхливих диверсифікаційних процесів, які доволі часто роблять суспільні настрої в межах регіону не лише гостро відмінними, а й неспівмірними. Це означає, що фокус у дослідженні регіональної свідомості зміщуватиметься на рівень окремих локалітетів. Оскільки в Україні проблеми територіальної організації нерозривно переплелися з проблемами просторової експансії й національної безпеки, «топографія місця» буде безпосередньо впливати на сприйняття життєвих реалій.

Регіони й територіальні громади України прийняли на себе один з найбільш відчутних ударів російсько-української війни. Внаслідок знищення інфраструктури та втрати людських ресурсів, необхідності адаптації економічного та соціального потенціалу до умов воєнного стану перед ними стоїть невідкладне завдання зміни регіональних та локальних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Такий стан вимагає посиленої актуалізації розроблення нових моделей регіональної політики в Україні та заходів з її реалізації на рівні окремих громад та територій. Держава через свої інституції центрального, регіонального і субрегіонального рівнів має презентувати наукове підґрунтя формування локальних стратегій повоєнного відновлення країни та майбутнього безпекового середовища, докласти неабияких зусиль для інтенсифікації соціально-економічної регенерації на регіональному рівні.

Зважаючи на світовий та європейський досвід повоєнного відновлення, в основу моде-

лювання стратегій регіонального розвитку України варто закладати принципи диференціації та сегментації соціально-економічної політики для різних типів громад і регіонів. Базовий перелік заходів визначається за критеріями рівня шкоди, завданої війною конкретним просторовим сегментам, а також з огляду на специфіку повоєнних безпекових викликів для кожного з них. У контексті прогнозування майбутнього безпекового середовища пропонується виокремлення трьох макрорегіонів: східного (фронтиру), центрального (опори) та західного (тилу). Відповідно до такого макрорегіонального поділу доцільно визначити оптимальні стратегії подальшого розвитку держави, планувати розміщення виробничих потужностей, систему розселення, переглядати транспортні коридори та логістику. Таку систему диференціації регіонів варто інтегрувати до Державної стратегії регіонального розвитку України, яка буде орієнтована на визначення нових пріоритетів повоєнного відновлення територій з урахуванням регіональних реалій та можливостей.

Як не прикро це визнавати, але контекст людської історії зіткнуто із жорстокостей, війн та протистоянь. Проте суспільний сенс історичного пізнання в тому й полягає, щоб не примножувати потенціал конфліктності, а наполегливо шукати консенсусні моделі і пропонувати алгоритми мінімізації ризиків. Будь-яке суспільство приречене бути заручником попередніх стадій свого розвитку. Тому надзвичайно важливо розуміти логіку просторових конфліктів і трансформаційних змін, які відбуваються у соціокультурному просторі під тиском геополітичних чинників. Територію і кордони формують не стільки степи чи гори, скільки війни та політична боротьба. Те, що регіональні особливості є при цьому не реліктами минулого, а безпосереднім результатом процесу просторової сегментації, зумовлює обов'язкове використання потужного аналітичного потенціалу регіоналістики у формуванні гуманітарної складової безпекової стратегії, прогнозуванні майбутнього безпекового середовища, осмис-

ленні просторових вимірів мілітарної історії і культури України.

Держави, які не здатні забезпечити усталену часову ритміку власного розвитку, ризикують скороченням підконтрольного їм простору. На жаль, ця очевидна істина не завжди вчасно усвідомлюється. Але українцям неодноразово доводилося покладатися на власні сили й демонструвати приклади стійкості і згуртованості навколо ідеї багатомовної та полікультурної нації. Ця ідея ґрунтується на уроках, які Укра-

їна винесла зі сповненої драматизму історії територіальних поділів і переділів, що «тиснули» на свідомість українців і прирікали почуватися чужими на своїй землі. Втім, феномен українського суспільства полягає в тому, що воно здатне дивувати, кидати виклик і самому собі, і світові, переосмислюючи власну історію в такий спосіб, який забезпечує розбудову країни та репрезентує її майбутнє у мейнстрімі європейської цивілізації.

Дякую за увагу!

Yaroslava V. Vermenych

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

DEVELOPMENT OF SECURITY STUDIES AS A PREREQUISITE
FOR OVERCOMING THE CRISIS STATE OF UKRAINIAN SOCIETY

Speech at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine on April 24, 2024

Cite this article: Vermenych Ya.V. Development of security studies as a prerequisite for overcoming the crisis state of Ukrainian society. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2024. (5): 27–31. <https://doi.org/10.15407/visn2024.05.027>